

HRVATSKI LEKCIONAR MARKA ANDRIOLIĆA

DR. JOSIP BRATULIĆ, ZAGREB

U svojoj povijesti hrvatskoga lektionara¹ fra Jerko Fućak spominje Marka Andriolića više puta. Andriolićevo knjigu *Pistule i Evanjelja* Jerko Fućak opisuje sumarno na dva mjesta u svojoj monografiji – u bibliografskom opisu knjige (205) i u opisu razlika i promjena trećeg – Andriolićevo – izdanja prema prethodnima (210). Andriolićevo je izdanje *Pistula i Evanjelja* važno iz više razloga: zato što je izašlo neposredno nakon latinskoga izdanja novoga, posttridentskoga Misala; zbog toga što je upravo prema njemu priređena Bandulavićevo knjiga *Pišture i Evangelja* koja je doživjela brojna izdanja (prvo 1613. i nakon toga još dvadesetak izdanja do sredine XIX. stoljeća), ali i zato što je Andriolić pokušao urediti latiničku grafiju u svom izdanju hrvatskoga lektionara. Zato su *Pistule i Evanjelja* iz 1586. veoma važne za tradiciju hrvatskoga lektionara.

Nekoliko napomena o Andrioliću i njegovu izdanju *Pistula i Evanjelja* neka bude znak zahvale pokojnom Jerku Fućku za dragocjenu knjigu kojom je osvijetlio put hrvatskoga lektionara, od njegovih početaka do danas, te time stekao zasluge za povijest te prevažne hrvatske knjige. Lekcionar je naime knjiga koja čvrsto leži u temeljima hrvatskoga književnoga jezika.

Hrvatski lektionari, od rukopisnih kodeksa, preko *Lekcionara* Bernardina Splićanina, inkunabule iz 1495, i njegovih kasnijih izdanja, usmjeravali su razvojni put hrvatskoga književnoga jezika od uskog čakavskog prostora – u ozračju glagoljaške tradicije, na kojoj su nastali – prema širokim prostranstvima hrvatskih štokavaca i kajkavaca. Na takav način šireći se narodnim prostorom, oni su jedin-stvenim jezikom rušili političke i društvene granice koje su dijelile hrvatski narod pod različitim državnim suverenitetima (Venecija, Austrija, Otomansko carstvo) i dijalektalno-jezičnih različitosti (čakavci, kajkavci, štokavci). Lekcionar i Ritual bile su jedine knjige koje je hrvatski narod stoljećima, na skoro cjelokupnom prostoru, slušao svake nedjelje i blagdana, u najsvečanijim časovima svoga života i u istoj jezičnoj postavi. Tim jezikom slušao je i govorenu propovijed svećenika. Utjecaj tih knjiga u konstituiranju hrvatskoga jezika golem je i nezaobilazan. Zato su lektionari u temeljima hrvatske jezične tradicije.

Prvo izdanje hrvatskoga lektionara – *Vulgarizacio dalmatica epistolarum et evangeliorum* – priredio je Bernardin Splićanin i tiskao u Veneciji 1495. godine. O Bernardinu Splićaninu (?–Pula 1499), nakon arhivskih istraživanja fra Petra Runje, vijesti su nešto pouzdanije²: rođen

¹ Jerko Fućak, *Šest stoljeća hrvatskoga lektionara u sklopu jedanaest stoljeća hrvatskoga glagoljaštva*, Zagreb 1975.

² Petar Runje, *Prema izvorima*, Zagreb 1990.

je na Braču, prezime mu je bilo Drivodilić, bio je franjevac u splitskom samostanu sv. Franje na obali, umro je u Puli. To prvo izdanje kritički je izdao Tomo Maretić 1885. godine³, a 1991. izašao je u Splitu pretisak ove važne hrvatske inkunabule kao prvo izdanje »Knjige Mediterana«. ⁴ Hrvatski jezik u prvom izdanju lektionara naziva se »vulgarizacio dalmatica« – od toga i naziv »dalmatinski jezik« u kasnijoj tradiciji kod F. Vrančića, B. Kašića i drugih pisaca.

Drugo izdanje hrvatskoga lektionara – *Stumačenje slovinjsko od pistuo i evangelja* priredio je Trogiraniin Benedat Zborovčić (?–1566) i tiskao u Veneciji 1543. Knjigu je posvetio Jakovu Miličiću, Trogiraniinu. Na ponovno tiskanje ove knjige odlučio se, kako u predgovoru piše, nakon toga što ga je neki »meštar od knjig« na to nagovorio: »zгода mi se govoriti s nikim meštrom od knjig, koji mnogo biše rad ponoviti Stumačenja od svetih pistuo i evangelji koji se čte u svetu mater crikvu, a to za napruditi, kojino vele dobro latinsku knjigu ne razumiju«. Zborovčić jezik svoga lektionara naziva »slovinjskim«.

Treće izdanje hrvatskoga lektionara – *Pistule i evanjelja po sfe godišće Harvatskim jazikom stumačena* priredio je, kako je dokazao Franjo Fancev, Marko Andriolić. Njega spominje u *Ritualu rimskom* (1640) Bartol Kašić riječima: »Pisali su ovacimi latinskimi slovimi naše riči osven ostalih ovi, kojih sam ja pisma imao u ruci« i zatim nabraja te pisce: M. Marulić, B. Karnarutić, Š. Budinić i drugi, te nastavlja: »a parvo od sfih Marko Andriulić u Vangelistaru, Trogiraniin: takojer najposli u Vangelistaru fra Ivan Bandulavić Skopljanin«. Navod »a parvo od sfih Marko Andriulić« zaveo je starije istraživače naše književnosti, od Ivana Kukuljevića do Šime Ljubića, te su smatrali da je Andriolić prvi poznati hrvatski pisac koji je tiskao knjige latinskim slovima. Tek kad je u Sveučilišnu knjižnicu dospjela (1921) knjiga Marka Andriolića *Nauk katoličaski od sfete vire i od života karščanskoga za dicu i ostale harvackoga jezika* (Venecija, 1585), mogla se potvrditi slutnja Franje Fanceva da je treće izdanje *Lekcionara Bernardina Spličanina* priredio don Marko Andriolić Trogiraniin.⁵ *Nauk katoličaski* posvetio je Alojziju Jeronima Koriolanoviću (Ćipiku). U posveti kaže da se na taj posao dao »prijavši zapovid« »od prisvitloga gospodina biskupa od Verone, gospodina Agustina Vagliera, bne-taškoga vlastelina i vizitatura na misto sfetoga oca pape po Dalmaciji«, kod koga je boravio u vrijeme kad je pisao tu posvetu, tj. 1585. Sljedeće godine priredio je hrvatski lektionar, tj. *Pistule i evanjelja*. Među bibliografskim bilješkama Julija Bajamontija stoji da je Marko Andriolić tiskao u Mlecima 1579. *Nauk katoličaski za dicu Hrvatskoga jazika po Dalmaciji*, ali ova knjiga nije do sada pronađena.⁶ Jezik lektionara Andriolić naziva hrvatskim, na prvom i na drugom naslovnom listu, kao i u svojim katekizmima. Andriolić se nalazio u družbi poznatoga papinskoga vizitatora, Augustina Valiera, koji je nakon tridentskoga koncila prošao Istrom i Dalmacijom i ostavio dragocjenih kulturnopovijesnih, društvenopovijesnih i religijskih podataka o našim krajevima.

Andriolićeve *Pistule i Evanjelja* tiskane su u Veneciji u tiskari Ivana Antonija Rampazetta (per Giovan' Antonio Rampazetto) a prodavale su se »pri sfetomu Žulijanu u knjigara ki darzi zlamen od Mačke«. Naslovni list knjige ukrašen je, naime, likom mačke koja drži miša u zubima. Lik se nalazi u bogatoj kartuši. Knjiga ima dva nepaginirana lista kazala, tri nepagini-

³ *Lekcionarij Bernardina Splječanina po prvom izdanju od god. 1495*, izdala JAZU, Zagreb 1885, (priredio Dr. Tomo Maretić).

⁴ *Lekcionar Bernardina Spličanina* 1495. pretisak. Uredio i predgovor napisao Josip Bratulić, Split 1991.

⁵ Franjo Fancev, *Marko Andriolić Trogiraniin, zaboravljeni pisac 16. vijeka*, Beličev zbornik, Beograd 1921, i posebno.

⁶ Ivan Milčetić, *Dr. Julije Bajamonti i njegova djela*, Rad JAZU 192, i posebno, 126. str.

rana lista kalendara, nakon čega paginacija ide od prvoga do posljednjega, 216. lista. Tiskar Rampazetto tiskao je između 1582. i 1606. nekoliko knjiga hrvatskih pisaca (Budinić, A. Cipiko) a tiskao je i jedan ćirilički *Molitvoslov* (1597).

Andriolićeva knjiga *Pistule i Evanjelja po sfe godišće Harvatskim jazikom stumačena* nosi dodatni podnaslov: *Novo prištampana, i s pomnjom privijena, po načinu novoga Misala narejena po sfetoj materi Crikvi*. Iza naslovnog lista na dva lista tiskano je kazalo knjige, s popisom nedjelja, tjednih dana i blagdana s vlastitim čitanjem (*Tabula contentorum in hoc volumine*), počevši od prve nedjelje adventa (1) do blagoslova vode i soli (115). Slijedi stranica s devet drvoreza, u tri stupca, iza čega je kalendar na talijanskom jeziku na tri lista, u dva stupca, tj. na jednoj su stranici tiskana po dva mjeseca, počevši od siječnja do prosinca (Gennaro, Febraro... Decembre). Uz naslov mjeseca, na talijanskom jeziku, slijedi dvostih također na talijanskom jeziku koji opisuje drvorez sa prikazom rada u polju i oko kuće. Prosinačke radove (Decembre) opisuju ovi stihovi:

*Io son Decembre, ch'io non vo stentare
Amazzo il porco, e si vuo triomfare.*

Na slici je prikaz svinjokolje u seoskom dvorištu.

Nakon kalendara dolazi unutarnji naslovni list ukrašen bogatim okvirom koji dijelom ponavlja obavijesti s prvoga naslovnog lista: *Stumačenje Harvasko od Pistul i Evanelji koji se zdarže u novom Misalu narejenu po sfetaj materi Crikvi*. Nakon toga slijedi tekst poslanice: Čtenje Pistule blaženoga Pavla apostola k Rimljanom.

Andriolić je svom izdanju lekcionara dodao, kao sastavni dio knjige, kalendar. To je bilo veoma važno u drugoj polovici XVI. stoljeća, jer se novi, gregorijanski kalendar tek probijao u upotrebu u katoličkim crkvenim pokrajinama, negdje lako a negdje uz otpore mjesnog stanovništva. Novi, gregorijanski kalendar proglasio je papa Grgur XIII. godine 1572. Bez većih protivljenja kalendar je već te godine prihvaćen u Italiji. U austrijskim zemljama prihvaćen je 1584, a u Hrvatskoj i Ugarskoj 1587. Krajevi pod turskom vlašću (Bosna i Hercegovina), gdje su katolici bili bez redovite vjerske pastve, teško su prihvaćali sve promjene, posebice pak promjene u kalendaru, smatrajući ih novotarijom koje zadiru u vjerski život. Posebice je to bilo osjetljivo u krajevima gdje su katolici živjeli pomiješani s pravoslavicima. Postojala je stvarna opasnost da mnogi od njih, zbog novoga kalendara, prihvate radije pravoslavlje nego da se odreknu običaja i vjerovanja vezanih uz stare datume u kalendaru, uz čašćenje pojedinih svetaca vezanih za radove na polju i u kući. Pojedini svetački dani, kao i godišnji sajmovi, bili su najuže vezani uz poljske radove te je teško bilo prihvatiti bilo kakvu promjenu (sv. Marko, sv. Juraj, Đuro, sv. Jakov, sv. Ilija, sv. Martin). Zato u hrvatskim knjigama s kraja XVI. i kroz cijelo XVII. stoljeće nalazimo otisnute kalendare da se katolički vjernici priviknu na novi ustroj crkvenoga i civilnoga kalendara.

Marko Andriolić prije svoga puta u Veneciju nije bio sastavio poseban kalendar za izdanje *Pistula i Evanjelja*, te je u svoju knjigu uvrstio, između naslovnog lista i početka knjige, kalendar koji mu je tiskar Rampazetto ponudio na talijanskom jeziku, sa svecima za svaki dan, a ne onako kako su označeni u Misalu i Brevijaru. Kalendar u Andriolićevom lekcionaru pod snažnim je utjecajem mletačkih kultova. Posebice su označeni u tekstu kalendara, crvenim slovima, položaji Sunca u zviježđima («Sole in Aquario») ali i počeci godišnjih doba (uz 21. veljače: «La Primavera»!). Mnogi su svetački dani otisnuti crvenom bojom – to su oni sveci koji se posebice časte: sv. Anton opat, sv. Fabijan i Sebastijan, sv. Jeronim, sv. Franjo itd.

Andriolićeva knjiga ukrašena je brojnim drvorezima: devet drvoreza nalazi se ispred kalendara – poredani su u tri stupca. Središnji položaj ima veći drvorez s prikazom Korijena

Jesejevog – na vrhu je Bogorodica s djetetom Isusom u krilu. Uglove stranica krase likovi evanđelista, koji se, u isti ili u inačicama, javljaju uz pojedina evanđeoska čitanja u knjizi. Knjiga je doista bogato opremljena, te uz likove evanđelista dolaze i drugi drvorezi, po dva ili tri na stranici: Porođenje Isusovo, Isus tjera trgovce iz hrama, Bogorodica s djetetom, Tobija i anđeo, i drugi.

Treće izdanje hrvatskoga lektionara priređeno je, kako Andriolić kaže, prema novom Misalu. Novi Misal na koji se Andriolić poziva na obje naslovne stranice, onaj je Misal koji je papa Pio V. 1570. izdao i naredio da se njime mora služiti svaka rimokatolička crkva koja se, unatrag 200 godina, nije služila nekim svojim posebnim Misalom. Novouređeno izdanje Rimskoga Misala, kako su ga priredili Bellarmino, Baronius i Gavanti, izdao je 1604. Klement VIII. Andriolić slijedi izdanje koje se upravo tada utvrđivalo u obredima Katoličke crkve. Upravo zato je njegov lektionar lako ulazio u upotrebu u crkvama gdje se liturgija služila latinskim jezikom te je tako »sensim sine sensu« uveden u naše crkve tzv. ščavet.

Fra Jerko Fučak znao je, iz literature, za pet primjeraka Andriolićeva lektionara. Jedan primjerak, koji Fučak ne spominje, nalazi se u Knjižnici franjevačkog samostana u Pazinu. Primjerak je dobro ušćuvan, ali mu od davnine nedostaje naslovna stranica. Knjiga je uvezana u kartonske korice presvučene tamnom kožom. Da je knjiga od starine u franjevačkom samostanu svjedoči zapis na prvom saćuvanom listu: pro Conventu Pizinensi. O pazinskoj ili uopće istarskoj provenijenciji ovoga primjerka svjedoče ispravci pojedinih riječi u tiskanom tekstu, gdje su pojedini franjevci unosili ispravke, upravo zamjene uobičajenih riječi za manje poznate, te na stranicama pazinskoga lektionara nalazimo mali razlikovni rječnik dalmatinskog i istarskog čakavskog leksika. Jedan je franjevac, ili neki drugi korektor- -redaktor, bio pod jakim utjecajem glagoljške tradicije, o čemu svjedoči i nekoliko ispravaka lijepom kurzivnom glagoljicom. Na unutarnjoj strani korica zalijepljen je list s tekstem *Opće ispovijedi, Deset zapovijedi Boćjih, i Pet zapovijedi crkvenih*. Ruka koja je veoma pažljivo ispisala ta tri teksta pod jaćim je utjecajem latinićke grafije kakva se upotrebljavala u sjevernoj Hrvatskoj (»Obćhinzka zpoved«, »Ovo jeszu pako deszete Bosije zapovedi«), ali jezićno pripadaju jugozapadnoj tradiciji slićnih tekstova.

Navodim, prema stranicama, one ispravljene rijeći tiskanoga teksta jer mogu biti zanimljive dijalektologu ali i tekstologu hrvatskoga lektionara. Uz navoćenje lista u knjizi prva navedena rijeć je precrtana a druga ispravljena na margini: 1b ina – *druga*; 2 Źudiji – *Źidovi*; 2b precrtano vulake, tj. *vlake, opute*, ali nije napisana inaćica; 4b ćetvarto poglavje (»tetrarcha«) – *gospodin ćetertoga dela*; 8 godišćih – *letih*; Źećini – *s posti*; restiše – *je rasal*; 8b puke – *ljudi*; zraki – *svitlosti*; 10 kamenice – *ćare*; 11b zarnu snapa – *zarnu gorušice*; da kada stanovito vzreste veće bude – *da kada vzreste veće je*; tri uborke – *tri staroli*; proglasiti ću – *oćitovati ću*; 13 draćije – *ternje i sternjišće*; diljuju – *odstupe*; potrepljuju – *se zaduše*; 14b popove – *redovniki*; 17 u ono vrime potaknut bi Isus Duhom svetim da pojde u pustinju neka bude napastovan – *u ono vrime poveden bi Isus od Duha u pustinju da bude napastovan*; Źećinal – *postil*; istanovice – *drugić*; v istinu – *zaisto*; 21 uz precrtanu rijeć »plasić« zapisano glagoljicom *bezumnih* koje je precrtano i zapisano latinicom *bezumnih*; 23 veleis – *purpir*; 25b svirale i nakarale – *sopele zućeći*; 26 izvidi – *spozna*; 26b oruźnik – *oboruźnik*; prateć – *korist*; ratarćuje – *rasipuje se*; 30b popa – *redovniki* (glagoljicom); 31b pet tisući – *pet miljari*; 32 konistar – *manigali*; nakon tiskanog završetka stoji zapisano rukom: *a Isus pak kad bi spoznali bil da ote priti da bi ga zgrabili i ućinili kraljem, pobehnul je opet na goru, on sam*; 37 po karvi jarćenoj – *po karvi kozljoj*; jarćena – *kozlina*; 40 vice – *svet* (glagoljicom); 66b do malo – *jedno malo*; 67 obujala – *napunila*; 67b u pritćah – *u prilikah*; i onoga dne – *u onome dnevu*; 70 od inuda – *od drugda*; 73 ne htijte – *nemojte*; barvno – *gredu*; pozriti – *pogljedati*; 74 nevoljnih i hromih i slipih: susih i kljastih uvedi ovde – *i slabi i slipi i hromi uvedi simo*; 74b rib kih jaše – *rib keh su*

ulovili; 76 dvornika – pristavnika; tri tisuća – tri jezera; 77 silnici – grabljivci; žežinam – postim; človika gluha i nima – človika gluha i mutastoga; 83 prisobnicam, i onim ke doje dicu – nosećem i doječem; munja – bliskanje; 84 ini – drugi; poskiti parst tvoj – donesi parst tvoj; 100 na dnu zapis: *Nabdite se od kvasa farizejskoga ča jest licemerije*; 104 odvitnik – utišitelj; izvesti – pridati; 105b odvitnji Duh sveti: označeno da treba dodati *utišitelj*.

Sažetak

U povijesti hrvatskoga lektionara posebno mjesto zauzimaju tri prva izdanja (1495, 1543, 1586) jer se njima proširila upotreba hrvatskoga lektionara u crkvama s liturgijom na latinskom jeziku. Treće izdanje, koje je priredio don Marko Andriolić i izdao u Veneciji 1586, tiskano je nakon novoga Misala Pija V, te je taj lektionar bio temeljem za veoma proširen i dugo vremena upotrebljavan lektionar fra Ivana Bandulavića. U primjerku iz franjevačkog samostana u Pazinu nalaze se ispravci leksika koji govore o načinu kako je Andriolićev lektionar bio prihvaćen u Istri u XVI. i XVII. stoljeću.

Riassunto

Nella storia del lezionario liturgico croato un posto eccezionale assumono le prime tre edizioni (1495; 1543; 1586), perche' proprio con esse si è affermata l'usanza del lezionario croatio nelle chiese di rito latino. La terza edizione, preparata dal don Marko Andriolic e stampata a Venezia nel 1586, dopo il nuovo messale del Pio V., è servita da fondamento per il lezionario, lungo tempo in uso, del frate Ivan Bandulovic. Nell' esemplare del convento francescano di Pazin si trovano le correzioni lessicali che testimoniano come il lezionario di Andriolovic fu accettato nell' Istria del XVI. e XVII. secolo.